

افسانه صغری
دبیر الهیات و معارف اسلامی
دبیرستان فاطمیه شهرستان دالاهو (کرنده غرب) کرمانشاه

امام علی (ع): «قرآن بیا موزید زیرا به راسترآن نیکوترین سخن است»

دانش‌ها قرآن

اشاره

مقاله حاضر در تبیین دانستنی‌های قرآن و ارتباط آن با درس دین و زندگی (۳) مورد استفاده دبیران گرامی خواهد بود. شایسته است امت اسلامی خصوصاً نسل جوان این سنگرداران فرهنگ قرآنی هرچه بیشتر با این کتاب مقدس انس بگیرند و دانستنی‌های خود را نسبت به آن وسعت بخشند و زمینه‌های درخشش و تابش آن را بر قلوب خود فراهم آورند.

مقدمه

قرآن کتاب الهی، کلام خدا و بزرگ‌ترین اعجاز جاودانه آخرین پیام‌آور الهی محمد بن عبدالله (ص) و عصاره و چکیده همه کتب آسمانی است.

قرآن کتابی است که غبار کهنگی و فنا هرگز نمی‌تواند بر صفحات نورانی آن بنشیند و گذشت زمان نه تنها آن را فرسوده نمی‌کند، بلکه روز به روز علوم و معارف پوشیده آن را هویداتر می‌گرداند. هیچ آئین و مکتبی توان مقابله با حقایق استوار و ادبی قرآن را ندارد. دستوراتش جامع و تا قیام رستاخیز قابل اجراست.

قرآن یگانه کتابی است که می‌تواند خواسته‌های جوامع بشری را در همه ابعاد عبادی، سیاسی، اقتصادی، قضایی، تربیتی، علمی، اخلاقی، فرهنگی و هنری به بهترین شکل برآورده سازد و انسان را به سوی عالی‌ترین مراتب رشد و کمال انسانی رهنمون شود. قرآن دژ مستحکم امت اسلامی است. از این‌رو دشمنان اسلام در طول تاریخ همواره کوشیده‌اند با انواع دسیسه‌های پنهان و آشکار، امت اسلامی را از تعالیم حیات‌بخش قرآن دور نگه دارند و این کتاب انسان‌ساز را مهجور و از متن جامعه اسلامی، خارج و یا منزوی نمایند. ولی به‌رغم تلاش مستمر آنان، این کتاب مقدس و این ودیعه بزرگ الهی همواره سر منشأ تمامی تحولات و حرکات و قیام‌ها بوده و درخشش آیات روشن آن، چشم خفاشان زمان را کور کرده است.

▲ کلیدواژه‌ها: نزول، اعجاز، علوم قرآنی، حروف مقطعه

مراحل نزول قرآن

قرآن کریم در سلسله طولی، سه مرحله از نزول را طی کرد تا در اختیار مردم قرار گرفت:

۱. نزول در لوح محفوظ (لوح محفوظ ظرف قرآن است).
۲. نزول در بیت‌العزة آسمان دنیا.
۳. نزول تدریجی آن به‌وسیله جبرائیل بر پیامبر اسلام (ص).

گردآوران قرآن

کسانی که به گردآوری قرآن در زمان رسول اکرم (ص) اقدام کرده‌اند عبارت‌اند از:
ع علی بن ابیطالب (ع)
ع معاذ بن جبل

امیرالمؤمنین
علی (ع) آغازگر
تدوین قرآن
برحسب وصیت
و سفارش پیامبر
اکرم (ص) پس
از رحلت آن حضرت
بوده است

ع زید بن ثابت
ع ابی بن کعب
ع ابوزید ثابت بن زید بن نعمان

اولین گردآورنده قرآن

آنچه علمای شیعه و اهل سنت اظهار کرده‌اند و می‌توان ضمن آن به قدر متیقن و جامعی دست یافت، این است که امیرالمؤمنین علی (ع) آغازگر تدوین قرآن برحسب وصیت و سفارش پیامبر اکرم (ص) پس از رحلت آن حضرت بوده است.

رسم‌الخط قرآن

طرز نگارش خطوط هر زبان را رسم‌الخط آن زبان گویند. رسم‌الخط قرآن مجید مطابق قواعد زبان عرب است. در صدر اسلام، آیات قرآن را با خط کوفی می‌نگاشتند و در سال ۳۱۰ قمری ابوعلی محمد بن علی بن حسین مقله اثنی‌عشری (متوفی ۳۲۸) خط نسخ را ابتکار نمود و این خط به سبب آسانی و نیکویی رواج گرفت و جای‌گزین خط کوفی گردید.

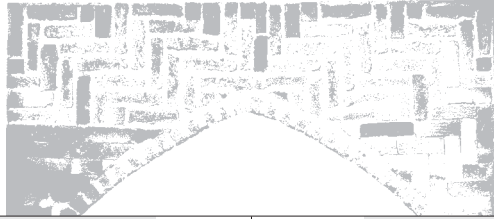
علامت‌گذاری حروف قرآن

به گفته بیشتر مورخین، اولین کسی که تمام قرآن را اعراب‌گذاری کرد، ابوالأسود دؤلی بود. وی علم صرف و نحو را از حضرت علی (ع) آموخت.

اولین و آخرین سوره قرآن

سوره «العلق» اولین سوره‌ای است که در غار حرا (شش کیلومتری شمال شرقی مکه) بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده است. اولین آیه نازل شده آیه اول سوره علق و اولین کلمه قرآن که نازل شد اقرء به معنی بخوان است. اولین حرف قرآن ب در بسم‌الله و آخرین حرف سین در کلمه الناس قرار دارد.

سوره «نصر» نیز آخرین سوره‌ای است که در سال ۱۱ هجری در شصت و سومین سال میلاد پیامبر اکرم (ص) در حجة‌الوداع نازل شده است.
کلمه وسط قرآن «وَلْيَتَلَطَّفْ» است و حرف تا در آن، حرف وسط قرآن به حساب می‌آید (این کلمه در سوره کهف یعنی سوره هجدهم قرآن قرار دارد).

تعداد کلی سوره‌ها و آیات قرآن

قرآن دارای ۱۱۴ سوره است که ۸۶ سوره‌اش مکی (در مکه نازل شده)^۱ و ۲۸ سوره‌اش مدنی است. قرآن دارای ۳۰ جز است و هر جز^۲ آن به ۴ حزب تقسیم می‌شود. طولانی‌ترین سوره قرآن، سوره بقره با ۲۸۶ آیه و ۱۶۲۱ کلمه و ۲۵۵۰۰ حرف است و سوره کوثر با سه آیه و ۱۰ کلمه و ۴۳ حرف کوتاه‌ترین سوره قرآن است. طولانی‌ترین آیه قرآن آیه ۲۸۲ سوره بقره است که بیش از ۳۰ جمله دارد و کوتاه‌ترین آیه قرآن «مدهامتان» یک کلمه است و در سوره الرحمن قرار دارد.

بعضی از علوم قرآنی

علم تفسیر: تفسیر علمی است که در آن از الفاظ کلام پروردگار از جهت دلالت آن‌ها بر مراد و مقصود خداوند، بحث می‌شود.

علم قرائت: علم قرائت عبارت است از طریق خواندن قرآن مجید مطابق قرائت قرآنی که سند قرائت آنان به حضرت محمد(ص) منتهی می‌شود و غرض و فایده آن، نیکو خواندن قرآن است.

علم تجوید: علم تجوید زاینده علم قرائت بوده و عبارت است از قواعدی که از قرائت سبعه استنباط و تدوین گردیده و از مخارج و صفات حروف و سایر دستورهای تلاوت قرآن مجید بحث می‌کند.

علم اسباب نزول: دانشی است که عهده‌دار بیان و توضیح حوادث تاریخی و جریان‌هایی است که نزول آیات قرآنی را ایجاب کرده است.

علم آیات الاحکام: بررسی این آیات از جهت گوناگون در جهت کشف مقصود و منظور شارع مقدس، علم آیات احکام را به‌وجود آورده است.

تأویل قرآن: تأویل در لغت به معنی بازگردانیدن و رجوع است و در قرآن مجید عبارت است از ارجاع و رجوع دادن آیات متشابه به یکی از معانی که احتمال می‌رود.

قرآن تحدی (معارضه‌طلبی) می‌کند

قرآن خطاب به کافران می‌فرماید: هرگاه در آنچه بر بنده خود فرو فرستادیم در شک و تردید می‌باشید، سوره‌ای چون آن بیاورید و اگر به‌جا نیاورید و هرگز به‌جا نخواهید آورد از آتشی که خداوند آن را برای کافران مهیا کرده است بپرهیزید (سوره بقره).

در دوره جاهلیت تحدی (معارضه‌طلبی) در زمینه قضاوت و خطب رسم بود و در مجامع عرب آن را وسیله بزرگی و

شهرت می‌دانستند. قرآن در چنان جامعه‌ای که از لحاظ شعر و آوردن کلام بلیغ و فصیح بی‌نظیر بود، همه مخالفان را به مبارزه و تحدی دعوت می‌کند که اگر می‌توانند حتی یک سوره مانند قرآن بیاورند تا برای همه ادوار تاریخ روشن شود که در محیطی که کانون فصیح عرب بود از آوردن مانندی آن عاجز بودند و عظمت و بزرگی و شکوه قرآن بر همگان آشکار و هویدا گردد.

از جمله کسانی که در مقام معارضه با قرآن برآمد، مسیلمه کذاب بود که در زمان پیامبر اکرم(ص) در یمامه میان طایفه بنی حنیفه مدعی نبوت گردید، در صورتی که قبلاً اسلام آورده بود.

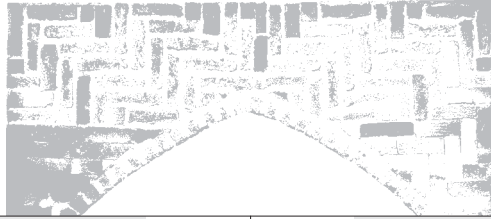
اعجاز قرآن

در قرآن بیست نوع اعجاز وجود دارد:

۱. اعجاز از نظر بلاغت و معانی و حسن عبارت که مجموعاً به فصاحت بیان تعبیر می‌شود.
۲. اعجاز قرآنی از نظر معانی
۳. اعجاز از نظر شیوه و اسلوب و حفظ اعتدال.
۴. اعجاز قرآن از نظر کثرت معانی که بشر قادر به ایراد آن نیست.
۵. اعجاز قرآن از نظر جمع علوم که بشر به آن احاطه ندارد.
۶. اعجاز قرآن از نظر برهان و دلیل بر توحید، تمام آیات الهی در قرآن دال بر توحید و یگانه‌پرستی است.
۷. اعجاز قرآن از نظر اخبار گذشته و آینده و قصص امت‌های گذشته.
۸. اعجاز قرآن از نظر علم غیب و احاطه بر اخبار و منویات و اندیشه و افکار انسان‌ها.
۹. اعجاز قرآن از نظر خبر دادن از ضمائر قلوب مردم که جز خدا کسی را بر آن‌ها وقوف ندارد.
۱۰. اعجاز قرآن از نظر منانت الفاظ که جمع بین جزیل (پیچیده) و سهل است.
۱۱. اعجاز قرآن از نظر تفاوت و پنج خصلت در آن.
۱۲. اعجاز قرآن از نظر نقل الفاظ منزه و معانی.
۱۳. اعجاز قرآن از نظر معانی مختلف و نزدیکی معانی به منظور و مقصود و اقران و نظایر آن صور مختلف، مانند وعدو و عید، ترغیب و ترهیب، ماضی و مستقبل، قصص و مثل، حکم و جدل، مطلوب و غیرمتنافر.
۱۴. اعجاز قرآن در اختلاف آیات کوتاه و بلند که در عین بلندی یا کوتاهی از اسلوب و اعتدال خارج نشده و

تفسیر علمی است که در آن از الفاظ کلام پروردگار از جهت دلالت آن‌ها بر مراد و مقصود خداوند، بحث می‌شود

در وزن کلام منظوم و عبارات منثور اعتدال لفظ و معنی و کلمات و آیات از دست داده نشده است.

۱۵. اعجاز قرآن از نظر کثرت تلاوت، که هر اندازه قرآن بیشتر تلاوت گردد نه از فصاحت آن در ذوق سلیم کسر می‌شود و نه ملالت می‌آورد و هر چند بیشتر قرائت شود طبع بشر به تلاوت و فهم آن بیشتر مایل می‌شود.

۱۶. اعجاز قرآن از نظر تسهیل قرائت در همه السنه (زبان‌ها) و لهجه‌های متنوع.

۱۷. اعجاز قرآن از نظر ترکیب کلام

۱۸. اعجاز قرآن از نظر زبانی الفاظ و تغییر کلمات و گوناگون آوردن الفاظ از همه مشتقات ادبی.

۱۹. اعجاز قرآن از نظر عجز در معارضه (ناتوانی در مقابله کردن) ملل گوناگون، به طوری که هر چند کوشش کنند و یکدیگر را پشتیبانی نمایند نخواهند توانست حتی یک سوره نظیر آن را بیاورند.

۲۰. اعجاز قرآن از نظر انصراف معارضه (مقابله کردن) بشر با آن، همین که فصحاء خود را قادر به مقابله با قرآن ندانستند و تسلیم شوند.

نظر علامه طباطبایی در مورد اعجاز قرآن

ایشان می‌فرمایند: «در قرآن کریم برای اهل ادب، بلاغت در کلام و برای فیلسوف در فلسفه و الهیات و برای دانشمند در علم مربوطه‌اش و برای جامعه‌شناس در علم الاجتماع و برای قانونگذار در وضع قوانین و برای سیاستمدار در فن سیاست و برای حکومت‌ها در مورد جهان‌داری و بالأخره برای جهانیان در همه شئون زندگی، اعجاز بزرگ و بهت‌آوری است.»

حروف مقطعه قرآن

حروف مقطعه یعنی حروف جدا جدا و منظور این است که چهارده حرف از الفبای زبان عرب در ابتدای ۲۹ سوره قرآن مجید آمده است، که آن‌ها را حروف مقطعه می‌نامند و عبارت‌اند از:

۱. الف، ۲. ح، ۳. ر، ۴. س، ۵. ص، ۶. ط، ۷. ع، ۸. ق، ۹. ک، ۱۰. ل، ۱۱. م، ۱۲. ن، ۱۳. ه، ۱۴. ی.

حروف مقطعه قرآن یک حرفی، دو حرفی، سه حرفی، چهار حرفی و پنج حرفی است که به ترتیب عبارت‌اند از:

یک حرفی: ص، ق، ن.

دو حرفی: طه، طس، یس، حم.

سه حرفی: الم، الر، طسم.

چهار حرفی: المص، المر.

پنج حرفی: کهیعص، جمعسق.

در مورد حروف مقطعه نظرات گوناگونی از نظر مفسرین و دانشمندان اسلامی بیان شده که مهم‌ترین آن‌ها دو نظریه است:

۱. حروف مقطعه اوائل سوره قرآن برای جلب توجه مشترکین به شنیدن آیات بعدی است.

۲. قرآن از سنخ سخن و حرف است یعنی مرکب از حروفی است که، بشر هم با همان حروف مکالمه و مکاتبه می‌نماید ولی از آوردن مانند آن ناتوان است.

نتیجه‌گیری

قرآن نور هدایت و نجات آدمی و معجزه جاوید رسول خدا(ص) است و هیچ کس به جنبه اعجاز آن پی نمی‌برد مگر جامعه پیامبر را بشناسد.

ای جنگ فرو برده به خون دل حافظ

فکرت مگر از غیرت قرآن خدا نیست

پس برماست که مفاهیم ظاهری آن را فرابگیریم و در مفاهیم باطنی آن تأمل نماییم و در حد توان به تعالیم نجات‌بخش آن عمل کنیم و آن را برنامه زندگی و مرگ خویش قرار دهیم و از دام تزویر قراردادنش در جهت امیال نفسانی پرهیز کنیم و در سایه تعالیمش خالصانه و عاشقانه به جلوه معشوق امیدوار باشیم. بیایید همت کنیم و غبار غربت را از چهره آینه وحی (قرآن) برگیریم و دل را رو به قبله برگردانیم و بت‌های شکستنی را از قلب‌هایمان بیرون بریزیم و قرآن را فراروی خویش پرفروغ و روشن نگه داریم.

پی نوشت

۱. در مورد سوره های مکی باید بدانیم که لازم نیست همه آنها در مکه نازل شده‌اند بلکه به این معنی است که پیش از هجرت به مدینه، بر پیامبر اعظم نازل شده‌اند و هم چنین برعکس، سوره‌هایی که مدنی هستند به این معنی نیستند که همه در مدینه نازل شده‌اند بلکه در مدت زمانی که پیامبر(ص) در مدینه حضور داشتند بر پیامبر(ص) نازل شده‌اند یعنی ممکن بود در آن دوران بر پیامبر(ص) در خارج از مدینه آیه‌ای یا سوره‌ای نازل شود آن سوره نیز مدنی است. به این دلیل ما سوره سفی و حضری نیز داریم.

منابع

۱. روش‌های تفسیر قرآن، عمید زنجانی
۲. روح‌البیان در علوم قرآنی، هدایت‌الله روحانی
۳. پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، محمدباقر حجتی
۴. قرآن و نسل امروز، دکتر محمود مصطفی
۵. قرآن بر فراز اعصار، محمد مقیمی
۶. واژه‌های قرآن، محمد رضایی
۷. تاریخ قرآن، محمود رامیار
۸. از ژرفای قرآن، محمدرضا حسینی
۹. الفاظ قرآن، محمد رضایی
۱۰. وحی در قرآن، علامه طباطبایی
۱۱. دانستنی‌های قرآن، مصطفی اسرار
۱۲. گذری بر قرآن، جعفر شیخ‌الاسلامی

قرآن نور هدایت

و نجات آدمی

و معجزه جاوید

رسول خدا(ص)

است و هیچ کس به

جنبه اعجاز آن پی

نمی‌برد مگر جامعه

پیامبر را بشناسد